

Nagy Péter Tibor

ELTE TÁTK OITK – WJLF
MTA doktora, egyetemi tanár

A magyar fogyatékosok iskolázottság-történetéhez

A fogyatékosok iskolázása a neveléstörténet egyik nagy témája, hiszen pedagógiatörténeti vagy módszertantörténeti szempontból az egyik legnagyobb kihívásról van szó. Mivel a gyógypedagógia-történet az intézménytörténeti és szakmatörténeti elemzések rendkívüli sokszínűségét teszi lehetővé (Benczúr, 2011; Gál, 2010; Gordosné, 2002, 2004, 2007; Kappéter, 2001; Márkus, 2004; Mesterházi, 2001; Pálhegyi, 2001; Subosits, 2002, 2007; Vassné, 2004), sokfelől integrálódik a neveléstörténet-írás egészébe (Nóvik és Pukánszky, 2010). Ideje, hogy a neveléstörténet-írás oktatásszociológiai ága is hozzájáruljon e témakör komplexitásának megértéséhez.¹

A neveléstörténet oktatásszociológiai ágának a személysoros adatbázisok elemzése, a publikációelemzés és az intézménystatisztika elemzése mellett – legalapvetőbb forrása a népszámlálás.

A népszámlálások a neveléstörténész számára kétféle értelemben is forrást jelentenek.² Az egymást követő népszámlálások változásából felvázolható az ország iskolázottsági helyzetének változása, a korcsoportos adatok pedig egyetlen népszámláláson belül is látens diakronitást jelenítenek meg.³ A fogyatékosokra vonatkozóan több hazai népszámlálás is tett fel már kérdéseket (Lakatos, 2003; Tausz, 2004; Szabó, 2008). Ebben a cikkben mégsem ezt tekintjük át részletesen, hanem azzal az egyedülálló lehetőséggel élünk, hogy a 2001-s népszámlálás anyagai – ha nem is teljesen személysorosan, de a KSH illetékes főosztályvezetőjének szívesességéből igen részletes bontásban – rendelkezésekre álltak.⁴

A kiindulást a négy SPSS adatbázis jelenti. Az egyik adatbázis a budapesti⁵ fogyatékosokról szól, változói a nem, a 17-értékű, öt éves bontású korcsoport, a 13-féle fogyatékoság, az öt kategóriára bontott iskolai végzettség, a négy kategóriára bontott gazdasági aktivitás és a 9-értékű vallás voltak. Az utolsó oszlop azt mutatta, hogy e tulajdonságok egy-egy kombinációjához hány ember tartozott. A másik adatbázis ugyanezt tartalmazta országosan, a harmadik és negyedik adatbázis a magukat fogyatékosokba nem sorolókról szólt.

Az első lépés az volt, hogy az adatbázisokat „vízszintesen” összeillesztettük, majd a Budapestre vonatkozó értékeket levontuk az országos értékből és így egy vidéki adatbázist állítottunk elő, amit azután „függetlenül” a budapesti adatbázishoz kapcsolunk.

Az így nyert 54338 soros adatbázis azt jelenti, hogy a tízmilliós népességet 54338 csoportra bontva vizsgálhattuk. Az 54338 csoportból 12779 üres kategória volt – az utolsó oszlopban tehát 0 volt –, nem élt például Budapesten olyan nyolcvan feletti evangélikus vak nő, aki középiskolai végzettségű nyugdíjas lett volna. A többi kategória viszont igen hasznos volt és nagy részletezettségben (több, mint negyvenezer részre) osztotta fel a

népességet. 27985 csoporthoz 10-nél kevesebb ember tartozott, 8854 csoporthoz 10–99, és csak 4720 csoportba sorolódott 100-nál több ember. Összességében az esetek kétharmadát ezer főnél kisebb kategóriákkal fedtük le. Ennek a több ezer „csoport”-nak az egymással való összehasonlítása alkalmas arra, hogy a fogyatékosok és nem fogyatékosok iskolázottsági különbségeinek magyarázó változóit többváltozós elemzéssel keressük.⁶

A fogyatékosok eloszlása

Az első kérdést annak szántuk, hogy nem ebből az adatbázisból, hanem a történeti népszámlálások publikált anyagaiból megállapítsuk: milyen nagyságrendű fogyatékos népesség él Magyarországon, s hogyan oszlik ez el az egyes korcsoportokban.

1. táblázat. A teljes és a fogyatékos népesség, 1930–2001

Korcsoport (év)	Teljes népesség				Fogyatékkal élő népesség			
	1930	1949	1990	2001	1930	1949	1990	2001
0–14	2392245	2290090	2136300	1694936	3825	10898	33485	28803
15–19	833956	776434	761625	668609	3445	8223	15765	13882
20–29	1587826	1555761	1285370	1596293	7860	24681	27260	32916
30–39	1280898	1237571	1621760	1309591	7548	29057	40170	37496
40–49	986684	1308612	1398840	1533309	6467	32578	49090	84335
50–59	755334	963279	1201275	1314018	5249	36004	63625	120900
60–X	848166	1073052	1969650	2081559	7254	43449	138875	258674
Összesen	8685109	9204799	10374820	10198315	41648	184890	368270	577006
Férfi								
0–14	1208908	1161281	1096140	867382	2138	6453	19705	16926
15–19	413287	389362	388785	341206	2144	5485	9235	8090
20–29	788202	748924	651565	815110	4676	18276	16525	19633
30–39	606133	585165	809120	659338	4284	22000	23775	21783
40–49	459291	631842	687125	747690	3721	23512	27805	45611
50–59	362650	434211	554080	615239	3028	27095	36415	65310
60–X	409981	472635	792720	804685	3742	26942	63965	105515
Összesen	4248452	4423420	4979535	4850650	23733	129763	197425	282868

2. táblázat. A fogyatékkal élő népesség aránya

	1930	1949	1990	2001
0–14	0,16	0,48	1,57	1,70
15–19	0,41	1,06	2,07	2,08
20–29	0,50	1,59	2,12	2,06
30–39	0,59	2,35	2,48	2,86
40–49	0,66	2,49	3,51	5,50
50–59	0,69	3,74	5,30	9,20
60–X	0,86	4,05	7,05	12,43
Összesen	0,48	2,01	3,55	5,66

A fogyatékkal élő népesség 1930 és 2001 között erősen megnövekedett, de ennek oka nyilvánvalóan a fogyatékosok kritériumainak humanizálódása: az évtizedek múlásával egyre könnyebben kerülhetett valaki ebbe a kategóriába (1., 2. táblázat).

A fogyatékosnak nyilvánítottak aránya 1930-ban annak ellenére igen alacsony, hogy a középkorú népességet tömegesen érinthették az első világháborús sérülések – hiszen az első világháborúban alkalmazott fegyvertípusok minden korábbinál nagyobb mértékben vezettek végtagsonkulásokhoz, vaksághoz, siketséghez. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy az első világháborúban a polgári lakosság pusztulása és egészségkárosodása összehasonlíthatatlanul kisebb volt, mint a másodikban, hiszen senki nem szándékozott egy egész népet kiirtani, a megszálló hadsereg és a lakosság közötti konfliktusok nagyságrendekkel kisebbek voltak, mint a második világháborúban, gyakorlatilag nem támadtak városokat bombázógépekkel, illetve a legnagyobb népességű magyarországi városoknak egyáltalán nem volt ostroma.

Ebből annak kellene következnie, hogy a fogyatékosok között a hadviselt korosztályokban sokkal magasabbnak kellene lennie a férfiak arányának. Ennek ellenére a férfiak aránya az 1930-ban 15–19 éves fogyatékosok között a legmagasabb, 62 százalék, az ennél idősebb nemzedékekben ennél rendre alacsonyabb. Azt mondhatjuk tehát, hogy bármilyen magas is volt a háborús sérültek száma, ez az egész népesség népszámlálásban konstatalható állapotát érdemben alig érintette.

Égészen más a helyzet az 1949-es népszámlálás idején. A fogyatékosok aránya az előző népszámláláshoz képest megnégyszereződik. Igen jellemző, hogy a 20–29 évesek között 1930-ban talált kevesebb, mint nyolcezer fogyatékoshoz képest ugyanebben a születési csoportban 1949-ben már több tízezeren fogyatékosok; ilyen arányú állapotromláshoz csak a háború vezethetett. A katonáskodás által érintett nemzedékekben a férfiak aránya 70 százalék fölé emelkedik a fogyatékosok között.

A századvégi két népszámlálást már nem érinthette hasonló katasztrófa, itt a népesség egészségi állapotát, fogyatékoságának növekedését immár csak a munkahelyi balesetek, életmódproblémák, illetve a rokkantnyugdíjazással kapcsolatos szabályok változása befolyásolhatta. A huszonéves korhoz képest az első évtizedben 1,4-szeresre nőtt a fogyatékosok aránya, magasabb életkorban a romlás gyorsabb: eléri a kétszeres szorzót. Azonban ezen belül a férfiak aránya nem nő.

A fogyatékoság – jogi és egészségi – állapota az évezredfordulón sokkal inkább összefügg a korrallal, mint korábban, hiszen az 50–59 évesek fogyatékosága 1930-ban még csak 1,7-szeresen haladta meg a 15–19 évesek körében mért értéket, 2001-re azonban (amikor ezt már háborús sérülések nem befolyásolhatták érdemben) ez az arány 4,4-szeresre nő.

Joggal tehető fel a kérdés, hogy amennyiben ilyen nagy arányban felnőttkorban bekövetkezett fogyatékoságról vagy egészségkárosodásról van szó, indokolt-e a fogyatékosok iskolázottságát korcsoportosan vetni össze a társadalmi átlaggal. Kérdezhetnénk: a várható eredmény: a fogyatékosok alacsonyabb iskolázottsága nem azt tükrözi-e egyszerűen, hogy az alacsonyabb iskolázottságú emberek nagyobb arányban végeznek egészségkárosító munkát, illetve nagyobb arányban folytatnak egészségkárosító életmódot, s ennek következtében inkább válnak fogyatékosá?

Úgy gondoltuk, nem pusztán erről lesz szó. Ugyanis éppen azok az évtizedek, amikor a 2001 körül fogyatékosnak talált személyek jó része megrokkant, egyben a felnőttoktatás hihetetlen expanziójának a kora is volt.⁷ Ha azt találjuk, hogy a fogyatékosok iskolázottsága alacsony, az nemcsak azt tükrözi, hogy az iskolázatlanok közül többen lettek fogyatékosok felnőtt korukban, hanem azt is, hogy a felnőttoktatás sem a szocializmus alatt, sem a későbbiekben nem érte el őket.

Elemzésünk tehát elsősorban korcsoportonként veti össze a fogyatékosok iskolázottságát a korcsoport átlagával, s a korcsoportok hordozzák a látens diakronitást. Ezért a továbbiakban – ellentétben a népszámlálási statisztikában megszokottól – nem a életkort, hanem a születési időpontot fogunk feltüntetni.

Az iskolai végzettség korcsoportos adatai

Elsőként megvizsgáltuk a népesség iskolai végzettségét születési évcsoportonként. A táblázat elején az évszámok mindig azt jelentik: plusz-mínusz két esztendő. Ez alól az 1916-os jelzésű sor kivétel: ott foglaljuk össze a tizenkilencedik század utolsó és huszadik század első két évtizedében születettek adatait.

Ahhoz, hogy használni tudjuk az adatokat, az iskolai végzettséget „göngyölt-re” számítottuk át. A táblázat utolsó oszlopa változatlan maradt, a korábbi oszlopokhoz mindig hozzáadtuk a náluk magasabb végzettségűek értékeit. Az első kategória, a „nyolc osztálynál kevesebb végzettség” ezzel okafogyottá vált, hiszen a göngyölés következtében értéke mindenképpen 100 százalék lett volna (vö: *Földvári és Leeuwen, 2008; L. Nagy, 1991; Bukodi, 1998; Forray R. és Híves, 2009; Kertesi és Varga, 2005; Lannert, 2008; Polónyi, 2002, Cserekei és File, 2007; Farkas, 2009; Klein, 2006; Bánfalvy, 2009; Marton, 2008; Mesterházi és Könczei, 2009*)

3. táblázat. Az iskolai végzettség szintje a teljes népességben, göngyölt %-ban. (az alacsonyabb fokozatok magukban foglalják a magasabbakat)

	8 évfolyam	Középiskola érettségi nélkül	Középiskola érettségivel	Egyetem, főiskola
1916	37,4%	14,7%	12,9%	4,6%
1924	42,9%	16,9%	15,3%	5,5%
1929	60,8%	21,3%	19,8%	7,5%
1934	73,7%	24,2%	22,8%	8,5%
1939	86,7%	30,4%	29,2%	9,5%
1944	93,7%	48,1%	38,4%	13,9%
1949	96,8%	66,6%	44,6%	14,3%
1954	97,4%	69,7%	42,5%	14,4%
1959	97,0%	73,0%	42,2%	14,9%
1964	97,5%	78,0%	44,6%	16,1%
1969	97,9%	78,9%	44,9%	15,3%
1974	98,0%	79,9%	45,0%	14,8%
1979	97,9%	82,3%	50,9%	5,6%
1984	93,8%	66,7%	15,6%	
1989	5,9%	0,0%	0,0%	

4. táblázat. Az iskolázottság a fogyatékosok körében

	8 évfolyam	Középiskola érettségi nélkül	Középiskola érettségivel	Egyetem, főiskola
1916	32,9%	12,0%	10,4%	3,7%
1924	37,2%	13,0%	11,5%	3,9%
1929	54,1%	16,0%	14,6%	5,0%
1934	66,6%	17,7%	16,3%	5,3%
1939	79,8%	21,6%	20,4%	5,6%
1944	88,4%	38,2%	26,2%	7,2%
1949	91,5%	54,9%	30,2%	6,4%
1954	90,0%	54,3%	26,1%	5,7%
1959	86,0%	53,1%	23,7%	5,6%
1964	82,3%	51,3%	22,6%	5,4%
1969	80,8%	45,7%	20,8%	5,4%
1974	79,9%	42,8%	20,9%	5,4%
1979	79,3%	45,6%	25,1%	2,0%
1984	68,3%	36,0%	6,6%	
1989	2,4%	0,0%	0,0%	

A fogyatékosok és a nem fogyatékos korcsoport specifikus iskolázottságából azután reprezentációs értéket számítottunk. A reprezentációs érték akkor lenne egy, ha a fogyatékos csoportbelinek pontosan akkora iskolázási esélyei lettek volna, mint kohorsza átlagának.

5. táblázat. A fogyatékosok alulreprezentációjának mértéke

	8 évfolyam	Középiskola érettségi nélkül	Középiskola érettségivel	Egyetem, főiskola
1916	0,88	0,82	0,81	0,80
1924	0,87	0,77	0,75	0,71
1929	0,89	0,75	0,74	0,67
1934	0,90	0,73	0,71	0,62
1939	0,92	0,71	0,70	0,59
1944	0,94	0,79	0,68	0,52
1949	0,95	0,82	0,68	0,45
1954	0,92	0,78	0,61	0,40
1959	0,89	0,73	0,56	0,38
1964	0,84	0,66	0,51	0,34
1969	0,83	0,58	0,46	0,35
1974	0,82	0,54	0,46	0,36
1979	0,81	0,55	0,49	0,36
1984	0,73	0,54	0,42	
1989	0,41			

Indokolt ezek után feltennünk a kérdést, mi az, ami ezt az esélyhátrány-növekedést csökkenteni képes?

A fővárosban lakók hátrányai lényegesen kisebbek. A fővárosi fogyatékosok felsőoktatásba kerülési esélye a fiatal nemzedéknél eléri a fővárosi átlag esélyeinek felét – az 1940-as években születetteknél ez az esély még 0,7-szeres. Hasonlóképpen a legalább középiskolai végzettség megszerzésének esélye a fiatal nemzedéknél eléri a fővárosi átlag kétharmadát.

A férfiúi mivolt az idősebb nemzedékben növelte a fogyatékosok iskolázottsági kockázatát, de az 1964 körül született nemzedékre ez a hátrány kiegyenlítődt, sőt a legfiatalabb nemzedékben némi előnyt is jelent már.

Meglehetősen hosszú elemzést igényelne annak bemutatása, hogy melyik iskolázottsági szinten mekkora a fogyatékosok hátránya, hiszen az iskolázottsági hátrányt külön-külön kellene kiszámolnunk minden egyes iskolázottsági fokozat minden egyes korcsoportjában. Ráadásul külön kellene szólnunk arról, hogy melyik korcsoportban az egyes iskolázottsági fokozatok elérése vagy el nem érése mennyire jelent társadalmi diszkriminációt. Ezért kísérletet teszünk rá, hogy egy korábban kidolgozott módszer segítségével egyetlen számban fejezzük ki a vizsgált csoportokra jellemző iskolázottságot. Ismeretes (vesd össze: Green, 1980), hogy az iskolai végzettség társadalmi értéke annál kisebb, minél magasabb az adott iskolai végzettséget megszerzettek aránya az adott korcsoportban. Azaz ha egy korcsoportban az egyetemet végzettek 5 százalékot tesznek ki, akkor ebben a korcsoportban az egyetemi végzettség nagyobb értékű, mint ahol az egyetemet végzettek 10 százalékot tesznek ki. S hasonlóképpen, amely generációban az emberek 20 százalékát jellemzi, hogy végzettségük nem éri el a nyolc általánost, ott ebbe a csoportba tartozni kisebb deprivációt jelent, mint abban a korcsoportban, ahol az emberek 10 százalékát jellemzi csak ez.

Ha egy generációban a népesség 5 százalékának van felsőfokú végzettsége, akkor (a társadalmat 100 fokos létraszerűen elképzelve) ezek a diplomások a 96–100. fokot foglalják el. Ebben a kohorszban a diplomásokhoz ennek középértékét rendeljük hozzá:

A felsőfokú végzettséget tekintve megállapíthatjuk, hogy ahogy közelítünk napjainkhoz, a fogyatékosok hátránya növekszik. A háború idején született nemzedékben hátrányuk még csak kétszeres, azóta lényegében folyamatosan növekszik.

Már a kádári konszolidáció első éveiben megfogantaknál eléri a hátrány a háromszorost, s a helyzet a rendszerváltás után felnőtté váltak körében sem javul érdemben – bár a felsőoktatás tömegesedése ezt a hátrányt kétségtelenül erősen relativizálja.

A legalább középiskolát végzettek körében is nő a hátrány, a koalíciós korszakban születettek esélye még elérte a társadalmi átlag kétharmadát, az 1964 körül született nemzedékben ez már csak az átlag fele. Nem sokkal jobb a helyzet a szakmunkásképzésben sem. Relatív legkevesebbet romlott a helyzet az általános iskola befejezése vonatkozásában, bár ez igen késve történik.

Összességében tehát a képzettség általános növekedésével együtt járt a fogyatékosok esélyhátrányának növekedése: avagy minél fiatalabb a fogyatékos, annál távolabb áll a társadalom átlagától.

$(100+96)/2 = 98$. Ugyanebben a kohorszban a középiskolát végzettek 10 százalékot jelentenek, tehát a létra 86. és 95. foka között helyezkednek el. Ebben a kohorszban a középiskolát végzettekhez tehát $(86+95)/2 = 90,5$ -es értéket rendeljük hozzá. A szakmunkásképzőt végzettek mondjuk szintén 10 százalékot tesznek ki, a hozzájuk rendelt érték tehát $(75+84)/2 = 79,5$.

Amikor – mondjuk 20–30 évvel később – az oktatás tömegesedik, s egy fiatalabb kohorszban a felsőoktatást végzettek száma 10 százalékot, a középfokot végzettek további 33 százalékot tesznek ki, akkor a felsőfokot végzettekhez már csak $(91+100)/2 = 95,5$ -es érték tartozik majd, a középiskolát végzettekhez pedig a létra 68. és 90. foka között helyezkednek el, tehát a hozzájuk rendelt érték csak $(68+90)/2 = 79$ lesz. Ez a szám tehát kifejezi, hogy a tömegesedés után a középiskolai végzettség körülbelül ugyanannyit ér társadalmilag, mint korábban a szakmunkásképző iskolai végzettség. (Ebből természetesen az is következik, hogy minden egyes kohorsz átlagos iskolai végzettsége 50,0 lesz.)

Ebben az összesített mutatóban tehát a fogyatékosok iskolázási hátránya 0,83-os értéket vesz fel. Ebből az összesített számból is azt láthatjuk, hogy a legfiatalabbak felé közeledve minden egyes generációban romlik kissé a fogyatékosok relatív helyzete, a mélypontot az 1974-es születésüknél érve el, azoknál tehát, akik a 2001-es megfigyelési időpontban 27. életévük körül járnak. A némiképp fiatalabbak körében kicsit javul a fogyatékosok relatív helyzete. Az utolsó három korcsoport érteke azért 1-es, (illetve ahhoz nagyon közeli) mert a 15 alattiak körében a fogyatékosoknak egyszerűen még nincs módjuk lemaradni az átlagtól. (Természetesen, ha a „8 osztálynál kevesebbet végzett korcsoporttal” nem csak mint egységgel lenne módunkban számolni, hanem ennél részletesebb bontásunk lenne, akkor az 1989 körül születettek körében is megjelenne a valódi hátrány, s az 1994 körül születettek értéke is elmozdulna az 1-es értéktől)

E módszer segítségével immár könnyedén meghatározhatjuk, hogy melyik hátrány mennyit számít.

6. táblázat. A fogyatékosok és a teljes népesség iskolázottságának viszonya

	Fogyatékosok iskolázottsági mutatója (A)	Száma (B)	Szórása (C)	Teljes népesség iskolázottsági mutatója (D)	Száma (E)	Szórása (F)	A fogyatékosok hátránya (A/D)
1916+-	47,58	51830	23,83	50,00	279783	24,88	0,95
1924+-	46,64	50589	24,45	50,00	338823	25,74	0,93
1929+-	45,67	54083	26,12	50,00	437347	27,03	0,91
1934+-	44,73	52312	26,03	50,00	490297	26,72	0,89
1939+-	43,59	49860	25,27	50,00	535309	26,00	0,87
1944+-	42,51	59105	25,81	50,00	609276	27,19	0,85
1949+-	40,64	61795	26,52	50,00	704742	27,90	0,81
1954+-	38,29	51988	26,68	50,00	824725	27,89	0,77
1959+-	35,75	32347	27,04	50,00	708584	27,88	0,72
1964+-	32,10	20010	27,20	50,00	608734	27,80	0,64
1969+-	29,60	17486	27,41	50,00	700857	27,77	0,59
1974+-	28,44	16754	27,81	50,00	786991	27,72	0,57
1979+-	28,98	16162	28,39	50,00	809302	26,98	0,58
1984+-	30,87	13882	27,65	50,00	668609	26,52	0,62
1989+-	48,27	14142	7,70	50,00	624495	11,75	0,97
1994+-	50,00	10584	0,00	50,00	581985	0,00	1,00
1999+-	50,00	4077	0,00	50,00	488456	0,00	1,00
Összesen	41,47	577006	26,07	50,00	10198315	25,01	0,83

A 7. táblázat adatait áttekintve azt állapíthatjuk meg, hogy a nemi hátrány egyetlen csoportban sem éri el az 1,1-szerest.

7. táblázat. A nemi hátrány

		Iskolázottsági mutató	Szám	Szórás	Hátrány a nem belül	A férfi hátrány relatív nagysága
1916+-	Férfi	53,36	16072	26,57	0,940	0,988
	Nő	44,98	35758	22,00	0,956	
	Összesen	47,58	51830	23,83	0,952	
1924+-	Férfi	53,39	18213	26,56	0,927	0,994
	Nő	42,85	32376	22,30	0,934	
	Összesen	46,64	50589	24,45	0,933	
1929+-	Férfi	51,95	22184	27,06	0,906	0,992
	Nő	41,30	31899	24,51	0,909	
	Összesen	45,67	54083	26,12	0,913	
1934+-	Férfi	48,88	23957	26,06	0,884	0,989
	Nő	41,21	28355	25,47	0,890	
	Összesen	44,73	52312	26,03	0,894	
1939+-	Férfi	45,32	25089	25,18	0,864	0,992
	Nő	41,85	24771	25,23	0,868	
	Összesen	43,59	49860	25,27	0,871	
1944+-	Férfi	44,38	33427	25,51	0,847	0,997
	Nő	40,07	25678	25,98	0,835	

		<i>Iskolázottsági mutató</i>	<i>Szám</i>	<i>Szórás</i>	<i>Hátrány a nemen belül</i>	<i>A férfi hátrány relatív nagysága</i>
	Összesen	42,51	59105	25,81	0,850	
1949+-	Férfi	41,91	31883	25,23	0,817	1,006
	Nő	39,29	29912	27,76	0,804	
	Összesen	40,64	61795	26,52	0,812	
1954+-	Férfi	39,24	27727	25,09	0,785	1,024
	Nő	37,21	24261	28,34	0,745	
	Összesen	38,29	51988	26,68	0,766	
1959+-	Férfi	35,91	17884	25,34	0,735	1,028
	Nő	35,56	14463	29,00	0,696	
	Összesen	35,75	32347	27,04	0,715	
1964+-	Férfi	31,69	11452	25,84	0,662	1,031
	Nő	32,65	8558	28,91	0,626	
	Összesen	32,10	20010	27,20	0,642	
1969+-	Férfi	28,73	10331	26,12	0,605	1,024
	Nő	30,86	7155	29,14	0,585	
	Összesen	29,60	17486	27,41	0,591	
1974+-	Férfi	26,92	9957	26,53	0,577	1,015
	Nő	30,67	6797	29,45	0,573	
	Összesen	28,44	16754	27,81	0,568	
1979+-	Férfi	27,47	9676	27,38	0,592	1,022
	Nő	31,25	6486	29,69	0,580	
	Összesen	28,98	16162	28,39	0,580	
1984+-	Férfi	29,57	8090	27,09	0,607	0,985
	Nő	32,68	5792	28,32	0,635	
	Összesen	30,87	13882	27,65	0,617	
1989+-	Férfi	48,05	8279	7,01	0,968	1,003
	Nő	48,57	5863	8,58	0,964	
	Összesen	48,27	14142	7,70	0,966	
1994+-	Férfi	50,00	6288	0,00	1,000	1,000
	Nő	50,00	4296	0,00	1,000	
	Összesen	50,00	10584	0,00	1,000	
1999+-	Férfi	50,00	2359	0,00	1,000	1,000
	Nő	50,00	1718	0,00	1,000	
	Összesen	50,00	4077	0,00	1,000	
Összesen	Férfi	42,79	282868	26,41	0,855	1,031
	Nő	40,20	294138	25,68	0,804	
	Összesen	41,47	577006	26,07	0,829	

8. tábla. Az egyes felekezethez tartozók iskolázottsági mutatója

Vallás	Országos átlag	N	Std. Deviation	Fogyatékosok átlaga	N	Std. Deviation	fogyatékosok hátránya
Adathiány	46,38	69566	27,18	34,77	4688	27,31	0,75
Római katolikus	49,27	5289521	24,90	41,83	324580	25,57	0,85
Görög katolikus	46,35	268935	24,74	38,44	16573	24,94	0,83
Református	48,45	1622796	25,12	40,95	108767	25,51	0,85
Evangélikus	52,63	304705	24,65	45,45	21045	25,36	0,86
Zsidó	72,00	12871	23,01	69,09	1082	25,64	0,96
Más	51,40	111785	26,07	42,02	7889	25,90	0,82
Nem tartozik	53,11	1483369	24,22	42,32	56915	27,92	0,80
Nem válaszol	51,85	1034767	25,77	37,40	35467	28,71	0,72
Összesen	50,02	10198315	25,01	41,47	577006	26,07	0,83

A nemzeti átlagban iskolázottság tekintetében felekezetek szerinti megoszlásban (8. táblázat) messze vezetnek a zsidók, őket nagyon lemaradva követik – nagyjából egy blokkban – a felekezethez nem tartozók (14 százalék) és a hagyományosan iskolázott evangélikusok (3 százalék). A más valláshoz tartozók (1 százalék) iskolázottsága viszonylag nagy szórást mutat, hiszen ide az erősen iskolázott új vallási mozgalmak követői éppúgy beletartoznak, mint az erdélyi gyökerű protestáns csoport, az unitáriusok értelmiségije – másfelől azonban a falvak iskolázatlan kisközösségeihez tartozó idősebb emberek is.

Még a választ megtagadók – a lakosság tizede – is felette állnak az átlagnak. Megjegyzendő, hogy a közvéleménykutatásokban⁸ a megkérdezettek 25 százalék mondja magát felekezethez nem tartozónak, ez tehát könnyen előáll a felekezethez nem tartozók és a válaszmegtagadók összegéből.

Ahogy az matematikai okokból várható, az átlaghoz legközelebb a többségi valláshoz tartozó katolikusok (52%) esnek, őket követik a második legnagyobb, de néhány keleti megyében többségi, országosan is „mainstream” vallásnak számító református vallás (16%) hívei. A sort a zömében falusiakból álló görög katolikusok (3) zárják, s azok, akiktől nem válaszmegtagadási szempontból, hanem más miatt (például saját felkezeti hovatarozásukra vonatkozó ismerethiány miatt) nem sikerült választ kapni.

A fogyatékosok között is ugyanez a sorrend állt elő, azonban a felekezetspecikus különbség a fogyatékosok iskolázottsági hátránya tekintetében igen nagy. A fogyatékosok hátránya egészen kicsi, 0,96-os a zsidók körében, de nagyjából egy csoportban marad a három mainstream vallás követői között, sőt a görög katolikusok is közel vannak ehhez a számhoz.

A semmilyen valláshoz nem tartozók körében, amiképp a válaszádat elutasítóknál is, a fogyatékosok hátránya magas.

Természetesen lehetséges, hogy ezt a nagy különbséget az egyes felekezetek fővárosi, illetve vidéki előfordulása hozza létre. Ezért külön megvizsgáljuk a fővároson belüli arányokat.

A fővárosra szűkítve a mintát a legkirívóbb adatok: a nem válaszoló és válaszmegtagadó fogyatékosok hátránya erősen mérséklődik. Továbbra is a fogyatékos zsidók esélyhátránya a legkisebb. A nagy keresztény vallások követői a fővárosra szűkített mintán ugyanabban a sorrendben követik egymást.

Ha a fiatalokra szűkítjük a mintát, a legkisebb hátrányban (0,96) továbbra is a fogyatékos zsidók vannak, amit nagy lemaradással követ a más vallásúak mutatója (0,80), majd

tőlük némiképp lemaradva az evangélikusok és római katolikusok állnak, hogy a görög katolikusok és kálvinisták zárják a sort.

A fiatalság tehát a reformátusok esetében még el is mélyíti a meglévő hátrányt, a másik végponton, a zsidók és a más vallásúak esetében pedig a fiatal fogyatékosok iskolázottsági hátránya alig nagyobb, mint a fogyatékosok általános hátránya.

Úgy tűnik tehát, hogy a rendelkezésünkre álló társadalmi makromutatók között még több évtizedes szekularizáció után is leginkább a vallási háttér alapján értelmezhető a fogyatékosok hátránya, illetve előnye.

Irodalomjegyzék

- Bánfalvy Cs. (2009): A fogyatékos emberek iskolai integrációjáról. A magyarországi integrációs folyamat és helyzet. *Esély*, **20**. 3–16.
- Benczúr Miklósné (2011): Házavató. Történeti áttekintés a mozgáskorlátozott gyermekek gyógypedagógiai neveléséről egy házavató kapcsán. *Gyógypedagógiai Szemle*, **39**. 2. sz. 166–174.
- Bukodi E. (1998): Nöttek-e az iskolázottsági esély-egyenlenségek? *Századvég*, **3**. 159.
- Csereklei G. és File Sz. (2007): Egyenlő jogok, egyenlő esélyek. Gyorsjelentés a fogyatékosok helyzetéről. *Mozgó Világ*, **33**. 17–21.
- Farkas M. és Bánfalvy Csaba (2009): Az integrációs cunami. Tanulmányok a fogyatékos emberek iskolai és társadalmi integrációjáról. *Gyógypedagógiai Szemle*, **37**. 51–53.
- Forray R. Katalin és Híves T. (2009): Az iskolázottság, a foglalkoztatottság és az ingázás területi összefüggései. *Szociológiai Szemle*, 42–59.
- Forray R. Katalin (2005): Budapest cigány/roma lakosságának iskolázottsága és foglalkoztatottsága. *Educatio*, **14**. 60–74.
- Földvári P. és Leeuwen, B. v. (2008): A magyar lakosság átlagos iskolázottságának becslése. 1920–2006. *Statisztikai Szemle*, **86**. 995–1005.
- Gál Anikó (2010): A gyógypedagógiai iskola egységes tanterve 1947–61 között. *Gyógypedagógiai Szemle*, **38**. 2. sz. 170–183.
- Gordosné Szabó Anna (2002): Visszatekintés a kezdetekre: A magyar gyógypedagógia bicentenáriuma. *Gyógypedagógiai Szemle*, **30**. 4. sz. 242–251.
- Gordosné Szabó Anna (2004): Szondi és a gyógypedagógia. *Gyógypedagógiai Szemle*, **32**. 2. sz. 122–131.
- Gordosné Szabó Anna (2007): Egy negyedszázados nevelő-fejlesztő munka tapasztalatai 1981–2006. *Gyógypedagógiai Szemle*, **35**. 2. sz. 157–158.
- Green, Th. F. (1980): *Predicting the behavior of the educational system*. Syracuse – New York.
- Hablicsek L. (2007): A roma népesség iskolázottságának területi alakulása: tények és becslések. *Kisebbségkutatás*, **16**. 729–766.
- Husz I. (2006): Iskolázottság és a gyermekvállalás időzítése. *Demográfia*, **49**. 46–67.
- Kappéter István (2001): A magyar gyógypedagógia hagyományaihoz illő diszlexia-szelmélet. *Gyógypedagógiai Szemle*, **29**. 3. sz. 215–218.
- Kertesi Gábor és Varga J. (2005): Foglalkoztatás és iskolázottság Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, **52**. 633–662.
- Klein B., Klein S., Joubert, K. és Gyenis Gy. (2006): Intelligencia és iskolázottság Magyarországon. *Mozgó Világ*, **32**. 51–60.
- Kramurics T. és Szekeres J. (2007): Az iskolázottság területi különbségei Magyarországon. *Területi Statisztika*, **47**. 319.
- L. Nagy Zs. (1991): Iskolázottság és társadalmi emelkedés. *História*, **13**. 20–23.
- Lakatos M. (2003): A fogyatékosok kérdése a magyar népszámlálásokban *Védőnő*, **13**. 5–7.
- Lannert Judit (2008): Iskolázottság, iskolarendszer és oktatáspolitikai. *Társadalmi Riport*, **10**. 324–343.
- Márkus Eszter (2004): Száz esztendő a mozgáskorlátozott gyermekek szolgálatában: Száz éves a budapesti Mozgásjavító Általános Iskola és Diákotthon. *Gyógypedagógiai Szemle*, **32**. 1. sz. 72–75.
- Marton Klára (2008): Rejtőzködő fogyatékos-közösségek és a többségi társadalom. *Világosság*, **49**. 233–239.
- Mesterházi Zsuzsa (2001): A gyógypedagógia és a neveléstudomány viszonya. *Gyógypedagógiai Szemle*, **29**. Különszám 2. 90–93.
- Mesterházi Zsuzsa és Könczei Gy. (2009): Fogyatékosok és társadalom. *Háló*, **15**. 16.
- Nagy Péter Tibor (2005): Iskolázottság és vallásosság Budapesten. *Educatio*, **14**. 75–94.
- Nagy Péter Tibor (2008): Az iskolai elit és az iskolázott elit kutatása. In: Pukánszky Béla (szerk.): *A neveléstörténet-írás új útjai*. Budapest.

Nóvik Attila és Pukánszky Béla (2010, szerk.): *Normalität, Abnormalität und Devianz: Gesellschaftliche Konstruktionsprozesse und ihre Umwälzungen in der Moderne*. Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main.

Pálhegyi Ferenc (2001): Reflexiók Gordosné dr. Szabó Anna: A magyar gyógypedagógus-képzés története c. könyvére. *Gyógypedagógiai Szemle*, **29**. 2. sz. 147–149.

Polónyi I. (2002): A cigány népesség demográfiai, iskolázottsági és foglalkoztatási helyzete. *Iskolakultúra*, **12**. 44–56.

Subosits István (2002): Az árvákról való intézményes gondoskodás kezdetei hazánkban. *Gyógypedagógiai Szemle*, **30**. 3. sz. 211–218.

Subosits István és Szöllősi Ferenc (2007): 180 éves a magyarországi vakok oktatása. *Gyógypedagógiai Szemle*, **35** 4. sz. 316–317.

Szabó. Zs. K., Lee, S., Matthiowetz, N. A. és Tourangeau, R. (2008): A fogyatékoság mérése a felvételekben: konzisztencia időben és válaszadók szerint. In: *Statisztikai Szemle*, **86**. 508.

Tausz K. és Lakatos M. (2004): A fogyatékos emberek helyzete. *Statisztikai Szemle*, **82**. 370.

Vassné Kovács Emőke és Hirschberg Jenő (2004): A foniatríria és a Magyar Fonetikai, Foniátriai és Logopédiai Társaság története. A kommunikáció, a hangképzés és a beszéd zavarainak kérdése. *Gyógypedagógiai Szemle*, **32**. 3. sz. 234–235.

Jegyzetek

(1) A tanulmány sokban támaszkodik arra az előadásra, melyre Pukánszky Béla felkérésére került sor a 2009. évi egri gyógypedagógia-történeti konferencián.

(2) A jelen tanulmány mögött álló kutatások az OFI OPKM munkájának keretében folynak. Köszönetünket fejezzük ki az OTKA-nak és a Microsoft Unlimited Potential-nak. Köszönetemet fejezem ki Csáki Mihály tanácsaiért.

(3) <http://www.archive.org/details/NationalCensus-Hungary1930>; <http://www.archive.org/details/EducationalinequalitiesanddenominationsdatabaseforTransdanubia1910>

(4) <http://nepszamlalas.hu/eng/index.html>

(5) Budapest specialitására nézve lásd: *Forray R.*, 2005; *Kramurics* és *Szekeres*, 2007, *Nagy*, 2005.

(6) Az adatmanipuláció után előállított egyszerűbb – például háromdimenziós – táblák adatai pontosan megegyeztek a népszámlálás publikált anyagaival, ezért biztosak lehetünk abban, hogy amikor a korábban sosem publikált négy-öt-hat dimenziós vizsgálatainkat lefolytatjuk, szintén hiteles eredményhez jutunk.

(7) Leginkább az 1928 körül születettekre gyakorolt befolyást a felnőttoktatás. 1980-ból visszatekintve: minden második érettségizett személy a felnőttoktatásban kapta érettségijét.

(8) Például a TÁRKI omnibusz kutatásaiban, melyek hónapról hónapra ismétlődnek 1500-as reprezentatív mintán.